

О. І. Василенко,

інженер I категорії, асистент кафедри інформаційних систем і технологій,
Білоцерківський національний аграрний університет

DOI: 10.32702/2306-6806.2018.10.72

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ АГРАРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

O. Vasylenko,

1-st category engineer, assistant at the department of information systems and technologies,
Bila Tserkva agrarian university

THE PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL SERVICES MARKET OF AGRICULTURAL EDUCATIONAL INSTITUTION IN UKRAINE

Статтю присвячено проблемам розвитку ринку освітніх послуг вищих навчальних закладів аграрної освіти в Україні. Нині Україна постала перед необхідністю вирішення важливого завдання модернізації вітчизняної освіти й одночасного формування адаптованої до нових зовнішніх і внутрішніх умов вітчизняної економіки якісно нової освітньої системи, в якій варіативність форм і рівнів її установ відповідала б потребам переходу країни до постіндустріальної стадії розвитку суспільства, визначальною рисою якого є тенденція прагнення індивідів до соціальної рівності в можливості доступу до знань.

Система науки й освіти у сфері вітчизняної економіки сільського господарства ще не забезпечує максимально можливого внеску в розвиток агроіндустріального комплексу. Вона має вищу частку бюджетних витрат до доданої вартості сільського господарства та ВВП у цілому порівняно з іншими країнами.

Вирішення проблеми конкурентноспроможності вищих навчальних закладів аграрної освіти, на нашу думку, лежить у площині об'єднання зусиль держави, освітніх закладів і підприємств агробізнесу. Перехід на освітні стандарти третього покоління і реалізація компетентного підходу в освіті націлює на підвищення якості практичної підготовки кадрів, однак вичерпано не вирішує таку проблему. Підприємства та організації АПК, які є споживачами кадрів, повинні не тільки брати участь у розробці навчальних планів, висуваючи свої вимоги, й давати оцінку сучасній освіті, а повною мірою розділити відповідальність за практичну підготовку спеціалістів за рахунок реального безпосереднього вкладення у навчальний процес.

The article is devoted to the problems of educational services market development of higher educational institutions of agrarian education in Ukraine. Ukraine has faced the need to address the important task of domestic education modernizing along with the simultaneous formation of a qualitatively new educational system, adapted to the new external and internal conditions of the domestic economy in which the variability of the forms and levels of its institutions would correspond to the needs of the country's transition to the post-industrial stage of development of society, a decisive feature of which is the tendency of individuals to seek social equality in their access to knowledge.

The system of science and education in the field of domestic agriculture does not provide the maximum possible contribution to the development of agroindustrial complex. The share of budget expenditures in the added value of agriculture and GDP as a whole is higher compared to other countries.

In our opinion, the problem of competitiveness of agrarian education higher educational institutions can be solved through uniting the efforts of the state, educational establishments and agribusiness enterprises. The transition to the third generation educational standards and implementation of a competent approach in education aims to improve the quality of practical training, but it does not fully address the problem. Agribusiness enterprises and organizations demanding for the staff should not only participate in the development of curricula through putting forward their requirements and assessing the modern education, but through sharing the responsibility for the practical training of specialists and direct investment in the educational process as well.

Ключові слова: аграрний сектор, попит, пропозиція, вищі навчальні заклади, аграрна освіта.

Key words: agrarian sector, demand, supply, higher educational establishments, agrarian education.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап прогресу розвитку продуктивних сил принципово по-новому ставить проблеми розвитку кадрового потенціалу. Найбільш розвинені країни світу вже

перейшли або переходять від індустріальної до постіндустріальної стадії розвитку на базі перетворення знання в домінуючу для продуктивних сил складову. У результаті освіта разом із наукою стає рушійною силою со-

ціально-економічного росту, одним із найважливіших чинників національної безпеки й добробуту країни та їх громадян. За прогнозом ЮНЕСКО, рівень національної безпеки, що відповідає світовим стандартам, можливо досягти лише тоді, коли серед працездатного населення становитимуть 40—60% осіб з вищою освітою. Оскільки перехід суспільства від індустріальних технологій до інформаційного виробництва можливий лише за умови високого рівня розвитку особистості [1].

У цих геополітичних умовах в Україні, за всіх її обмежених фінансових і матеріально-технічних можливостей, система освіти повинна орієнтуватися на реалізацію загальнонаціональних завдань забезпечення потреб суспільного прогресу. Із цією метою на державному рівні доцільно сформувати відповідно до її економічного стану й ментальності механізми ефективного використання наявних національних ресурсів — людських, інформаційних, матеріальних, фінансових, щоб держава, як конституційна інституція, могла гарантувати суспільству пріоритетну підтримку розширеного відтворення вітчизняної освіти.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам розвитку ринку освітніх послуг, основним засадам управління та напрямам вдосконалення системи вищої освіти в сучасних умовах присвячено праці В.П. Андрущенка, В.Д. Базилевича, Д.В. Бондаренка, Л.В. Губерського, О.В. Дубровки, М.З. Згуровського, О.І. Лігоцького, В.І. Куценко, М.А. Мартинюк, І.Ю. Ходикіної. Проте нинішні виклики сільськогосподарського виробництва вимагає суттєвої перебудови ринку освітніх послуг, які надають аграрні вищі навчальні заклади України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо розвитку ринку освітніх послуг вищих навчальних закладів аграрної освіти в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині Україна постала перед необхідністю вирішення важливого завдання модернізації вітчизняної освіти й одночасного формування адаптованої до нових зовнішніх і внутрішніх умов вітчизняної економіки якісно нової освітньої системи, в якій варіативність форм і рівнів її установ відповідала б потребам переходу країни до постіндустріальної стадії розвитку суспільства, визначальною рисою якого є тенденція прагнення індивідів до соціальної рівності в можливості доступу до знань [2].

В останні роки сільське господарство стало однією з провідних галузей у соціально-економічному розвитку країни, оскільки в нього вкладаються великі суми коштів, реалізується комплекс заходів, спрямованих на підтримку важливого сектора української економіки. Разом із тим тільки організаційних зусиль, матеріальних і фінансових ресурсів недостатньо для забезпечення зростання виробництва сільськогосподарської продукції. Наявність кваліфікованих кадрів стає найважливішим фактором ефективного розвитку АПК [3, с. 50].

Однією з найважливіших проблем розвитку сільських територій є нездатність вирішити завдання кадрового забезпечення села. При підготовці кадрів для сільського господарства потрібні спільні зусилля державних і місцевих органів влади та освітніх закладів. Нереалізований до кінця в сільському господарстві найважливіший ресурс — освіта населення. Рівень освіти сільського населення відчутно нижче, ніж міського [4, с. 270].

Згідно з розрахунками на підставі даних Всеукраїнського перепису населення 2001 р., освітній його рівень у вимірі середньої тривалості навчання становив 10,3 року. Проте традиційною особливістю диференціації освітнього рівня населення України також є значні міжпоселенські відмінності. Рівень освіти сільського населення в період між переписами 1989 і 2001 років зростав випереджальними темпами, однак середня тривалість на-

вчання міських жителів майже на 1,9 року вища (у 1989 р. ця різниця становила 2,5 року).

Досить чітко відмінності простежуються за часткою осіб, які мають вищу освіту. Якщо серед міських жителів на момент останнього перепису населення вищу освіту того чи іншого рівня мали 37,9%, то серед жителів села — лише 17,7%, у тому числі серед осіб віком від 25 до 60 років відповідно 51,3 і 27,5%.

Насиченість міського й сільського населення особами з повною загальною середньою освітою принципово не відрізняється. Однак у межах освітніх рівнів, об'єднаних нині поняттям "вища освіта", домінування городян посилюється з підвищенням освітнього рівня. Серед населення з неповною вищою освітою частка сільських мешканців становила 21,9%, а серед осіб з повною вищою — лише 13,5%.

Істотне відставання освітнього рівня сільського населення від міського пояснюється особливостями вікового складу та природного руху жителів села: через надзвичайно високий рівень старіння й вищі показники народжуваності серед сільського населення значно більша частка пенсіонерів та дітей, а для цих вікових контингентів характерні найнижчі показники освітнього рівня.

На основі анкетного опитування студентів вищих навчальних закладів аграрної освіти встановлено, що низький рівень престижності сільськогосподарської праці є чи не основним чинником, що перешкоджає вибору молоддю аграрної освіти і стимулює після закінчення навчання працювати в інших сферах національного господарства.

Кожен 4-й опитаний студент бажає працювати в сільському господарстві. Нині в сільськогосподарських підприємствах 35% керівників і спеціалістів мають вищу освіту, 52% — середню професійну освіту, 13% — не мають професійної освіти.

Серед керівників агроформувань вищу освіту мають 70%, середню професійну — 24%, решта — практики. Серед головних спеціалістів 57% мають вищу освіту, 39% — середню професійну, 4% — практики, причому найнижча частка фахівців із вищою освітою серед головних інженерів — лише 52%, дещо вища — серед головних агрономів — 70%.

За категорією керівників найбільша чисельність працівників із вищою освітою складає 80% — у великих сільськогосподарських підприємствах, водночас лише чверть фермерів та індивідуальних підприємців мають вищу освіту. Отже, спостерігається відчутна невідповідність освітньо-кваліфікаційного рівня працівників аграрного сектору [5].

Необхідність удосконалення освітнього рівня усвідомлюють і самі керівники підприємств АПК. Нами запропоновано оцінити ступінь задоволеності рівнем професійної підготовки працівників, у результаті отримали такі відповіді керівників агроформувань: "Працівники потребують підвищення кваліфікації" (40%); "Є ряд недоліків, що знижують ефективність праці" (33%); "Професійний рівень достатній для реалізації своїх функцій" (27%).

Коментуючи свої відповіді, керівники зазначили, що найбільша потреба в додатковому навчанні у головних фахівців і керівників різного рівня. Робітникам, як правило, вистачає наявного рівня кваліфікації.

Уточнюючи, яких саме складових не вистачає працівникам, керівники серед визначальних назвали досвід (у молодих працівників), мотивацію, знання сучасних технологій сільськогосподарського виробництва, знань і умінь працювати в кризових умовах.

Недоліки рівня компетентності, які відзначили керівники, криються в системі підготовки аграрних кадрів. На думку керівників сільськогосподарських підприємств, найбільші нарікання викликають застаріла традиційна система освіти в аграрних закладах освіти, відсутність системи безперервної підготовки кадрів для сільського господарства, слабка практична підготовленість випускників і неадекватність адресної підготовки фахівців-аграріїв для конкретних підприємств і районів.

Слід зазначити, що розуміння цієї проблеми є і в системі освіти та серед практиків. Іноді представники аг-

робізнесу наголошують, що "... нам потрібен не теоретик, який закінчив ВНЗ, а практик, необхідно підняти імідж села, імідж сільського працівника". Разом із тим треба визнати, що нині ефективних механізмів підвищення якості практичної підготовки не вироблено [6, с. 62].

Вирішення цієї проблеми, на нашу думку, лежить у площині об'єднання зусиль держави, освітніх закладів і підприємств агробізнесу. Перехід на освітні стандарти третього покоління і реалізація компетентного підходу в освіті націлює на підвищення якості практичної підготовки кадрів, однак вичерпано не вирішує дану проблему. Підприємства та організації АПК, які є споживачами кадрів, повинні не тільки брати участь у розробці навчальних планів, висувачи свої вимоги, й давати оцінку сучасній освіті, а повною мірою розділити відповідальність за практичну підготовку спеціалістів за рахунок реального безпосереднього вкладення у навчальний процес. Так, 61% опитаних студентів вважають, що найефективніша практика була на виробництві й лише 39% — у навчальному закладі. Більшість студентів, які пройшли виробниче стажування, задоволені одержаними знаннями (57% опитаних) і лише 12% студентів вважають, що набули достатніх знань.

За результатами опитування студентів аграрних закладів освіти основною причиною низької ефективної виробничої практики є недовідоме технічне оснащення більшості сільськогосподарських підприємств — баз практики.

У зв'язку з цим потрібно забезпечити якісну практичну підготовку. Доцільним буде створення у ВНЗ навчально-практичних центрів на базі провідних аграрних формувань зі сформованою сучасною матеріально-технічною базою та умовами для проходження практики. Тільки на практиці студент навчиться застосовувати набуті під час навчання знання.

У вищих навчальних закладах III—IV рівнів акредитації вже функціонує п'ять навчально-практичних центрів. Зокрема в Сумському національному аграрному університеті на матеріально-технічній базі ТОВ "Агрофірма "Хоружівка", у Дніпропетровському державному аграрному університеті — ТОВ "Корпорація "АгроСоюз", Полтавської державної аграрної академії — ТОВ "Агрофірма "Маяк", Миколаївському національному аграрному університеті — ВАТ "Радсад", у Білоцерківському національному аграрному університеті — на базі підприємств Білоцерківського, Ставищанського, Сквирського районів Київської області.

Варто зазначити, що уряд України ще у 1990-х роках визнав необхідність заснування потужних університетів, зорієнтованих на надання якісних освітніх послуг і проведення наукових досліджень. Передбачалася диференціація університетів за результатами їхньої діяльності та надання статусу "національні університети". Однак заплановане не було втілено в життя через нечіткість критеріїв і непрозорість процесу, що призвело до появи великої кількості університетів зі статусом "національний". Нещодавно відбулися значні зміни. Так, Національному університету біоресурсів і природокористування України був наданий статус "дослідницького та навчального університету" з метою посилення його дослідницької складової. Всі інші аграрні університети мають недостатні можливості для досліджень або не мають їх взагалі. Багато невеликих аграрних університетів у минулому були технікумами та були підвищені до рівня університетів протягом останніх 15 років. У процесі підвищення їх статусу дослідницькі потужності не брали до уваги.

Рішення про створення науково-дослідних університетів в Україні відповідає принципам адаптації вітчизняних університетів до системи, яка діє в інших країнах, адже різкий перехід до нової системи може бути ризикованим. Сучасні науково-дослідні університети, безумовно, потребують нових працівників, що приділяють більше уваги науковим дослідженням. Нині підготовку ведуть 20 вищих навчальних закладів III—IV рівнів акредитації, з яких 11 мають статус національних, у тому числі 1 має статус дослідницького (НУБіП України), який підпорядкований Кабінету Міністрів України.

Навчання студентів в аграрних університетах ведеться за 39 напрямками підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр", 47 спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня "спеціаліст" і 59 спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня "магістр" та за 61 спеціальностями і 64 спеціалізаціями — у технікумах та коледжах.

Із метою поглиблення ступеневої системи освіти, інтеграції навчальних закладів різних рівнів та впорядкування їх мережі створено 17 регіональних університетських центрів, до складу яких увійшли 92 навчальних заклади I—II рівнів акредитації як відокремлені структурні підрозділи з окремими правами юридичної особи.

Нині студентів відбирають на основі єдиного національного незалежного тестування, беручи до уваги певні привілеї для окремих студентів. Більшість студентів не мають відповідних знань з математики і англійської мови. Достатній рівень знань із цих двох предметів є необхідною умовою високого рівня освіти в економіці сільськогосподарства.

Основна проблема для нинішньої вищої освіти зокрема й аграрної — це залучення абітурієнтів. Кожний другий житель України (50%) вважає, що при виборі ВНЗ слід враховувати можливість подальшого працевлаштування, 45% українців як фактор, що впливає на вибір навчального закладу, назвали можливість батьків.

Третина українців (35%) при виборі ВНЗ звертає увагу на його престиж і прибутковість. Лише кожний четвертий житель країни (24%), вибираючи навчальний заклад, враховує інтерес до певного виду діяльності, а кожен п'ятий (20%) — покликання.

Відповідно до одержаних результатів, більше половини українців (55,7%) переконані, що найважливішим після вступу до ВНЗ є успішне навчання й отримання професійних знань.

Так, 42,8% опитаних респондентів вважають, що в студентські роки також важливо знайти майбутню роботу, 38% респондентів прагнуть набути досвіду самостійного життя та вміння нести відповідальність, а 21,4% — бути активним студентом і реалізовувати свої творчі здібності.

При цьому кожний десятий опитаний висловив думку, що під час навчання у ВНЗ важливо наголосити дружні або й сімейні стосунки.

Результати опитування свідчать про те, що значна частина українців (42,4%) вважає, що на сьогодні вища освіта необхідна людині для успішного працевлаштування.

Близько третини опитаних висловили думку, що навчання у ВНЗ необхідне для отримання знань за фахом (33,7%), а також для кар'єрного зростання (30,4%).

Кожний п'ятий респондент (20,2%) вважає, що вступати до ВНЗ необхідно для того, щоб уникнути призову в армію.

Впевненість у необхідності одержання вищої освіти для розширення світогляду висловили 18,1% респондентів, а для підвищення свого соціального статусу — 15,4%.

Водночас 13,8% респондентів розглядають необхідність вступу до ВНЗ, як дотримання загальноприйнятих правил у суспільстві, 5,3% опитаних не змогли відповісти на запитання про необхідність отримання вищої освіти.

Серед популярних названо юридичний, економічний факультети, ветеринарної медицини, механізації, які надають відповідні професії.

Виявилось, що на зарахування до навчання в аграрних університетах великою мірою впливали обмежені можливості вступу до ВНЗ неаграрного профілю. Це припущення зроблено на основі проведеного анкетування абітурієнтів навчальних закладів аграрної освіти. Високий відсоток студентів планують продовжувати вищу освіту за іншими напрямками після закінчення навчальних закладів аграрної освіти.

Формально Україна прийняла Болонську схему організації освіти підготовки бакалаврів і магістрів. Однак на практиці відповідної гармонізації остаточно не досягнуто, не беручи до уваги формально підписаних документів. Це частково пов'язано із передбаченою трива-

лістю навчання. Водночас у Німеччині студенти складають вступні іспити або проходять співбесіду на основі рівня шкільних знань до ВНЗ після хоча б 12 чи 13 років навчання, а українські студенти донедавна закінчували 10-річну школу. Триває поступове збільшення років навчання із 10 до 12, однак дотепер українські студенти в основному є молодшими. Німецькі студенти починають навчатися в університетах у середньому у віці 21 року (не всім із них вдається закінчити вищу школу впродовж мінімальної кількості років). Натомість студенти в Україні закінчують школу у віці 17 років та можуть отримати ступінь бакалавра у віці 20—21 рік. Чим старшими є студенти, що щойно вступили до університетів і коледжів в інших країнах, тим вищими вважаються стандарти знань, які вони отримують. Молодий вік абітурієнтів, що вступають до ВНЗ, імовірно має інший негативний опосередкований вплив. Студенти в цьому віці можуть не знати напевне, що вони бажають вивчати, та обирають напрям навчання за порадою батьків. Пізніше вони можуть усвідомити, що обраний предмет не відповідає їхнім здібностям чи вибору, що може позначитися на гірших перспективах ринку праці [7].

Зміст вищої аграрної освіти є досить дискусійною проблемою не тільки в процесі уточнення спеціалізації, технологій навчання та вирішення багатьох інших питань. Стосовно до змістовної сторони вищої освіти в аграрних ВНЗ, то слід зазначити, що на поточний момент надто актуальними є питання, які стосуються характеру закордонного запозичення і збереження вітчизняного досвіду в даній сфері. Нині в Україні існують три основних моделі або три основних базисних економічних освітніх системи: американська, європейська, радянська. Американський тип освіти притаманний недержавним аграрним ВНЗ, європейський — лише державним, радянський тип — як державним, так і недержавним ВНЗ. Ще одна відмінна риса цих освітніх систем — сутність освіти: для американського типу це один із різновидів освітнього бізнесу, європейський тип належить до суспільного сектору, а українська школа сягає корінням у так звану "радянську професорську школу". Американський тип орієнтується насамперед на ринок праці, європейський — на ринок новітніх технологій виробництва та переробки агропродукції, а радянський тип освітньої системи зберіг орієнтацію на ідеологію в суспільстві. Кожний тип вищої аграрної освіти має певні переваги: для американського типу характерна досить висока рентабельність системи освіти, для європейського — якісний показник програми підготовки спеціалістів, а радянський тип характеризується високим рівнем теоретичної підготовки, орієнтацію на широкий світогляд і глибину мислення. Варто згадати і недоліки кожного типу аграрної освіти: аграрні ВНЗ, які використовують американський тип, наражаються на небезпеку втрати наукової незалежності у виборі напряму дослідження; для європейського типу властива низька рентабельність, навіть збитковість даної системи освіти; для радянського типу є небезпека відходу від реальних соціально-економічних проблем [8, с. 84].

ВИСНОВКИ

Сформована система вищої аграрної освіти має певні проблеми й недоліки. Основними можна вважати: 1) морально застарілу навчальну матеріально-технічну базу; 2) слабкі зв'язки освітніх закладів із роботодавцями; 3) зниження якості науково-педагогічних кадрів, що зумовлено комплексом соціально-економічних проблем працівників освіти; 4) не повну відповідність аграрної освіти вимогам, що висуваються суспільством і галузями сільського господарства до рівня професійної компетентності випускників аграрних вищих освітніх закладів; 5) відсутність повноцінної бази практичного навчання: навчальні господарства освітніх закладів припинили своє існування, а ті, що функціонують, як правило, не відповідають сучасним вимогам як за матеріально-технічним оснащенням, так і застосовуваними технологіями, формами і методами організації виробництва й управління; 6) диспропорцією в обсягах підготовки аграрних кадрів за рівнями і професійними напрямками освіти, а також по регіонах України; 7) відсутність рівних можливостей ви-

пускників сільських і міських шкіл для отримання якісної середньої (повної) загальної освіти, що ускладнює їх вступ в аграрні освітні заклади; 8) недостатнє фінансування підготовки кваліфікованих кадрів для галузей АПК.

Розглянуті проблеми істотно знижують реальну якість підготовки кадрів для аграрного сектору економіки України, передусім якість практичної підготовки. На це гостро реагують споживачі кадрів — підприємства та організації АПК, відзначаючи, що більшість випускників аграрних ВНЗ та інших навчальних закладів не готові до практичної роботи після завершення навчання й отримання диплома про освіту.

Література:

1. Андрущенко В.П. Роздуми про освіту: статті, нариси, інтерв'ю / В.П. Андрущенко. — К.: Знання України, 2005. — 804 с.
2. Астахова Е.В. Социальные функции высшего образования: эволюционные процессы на рубеже веков / Е.В. Астахова // Вчені записки Харківського гуманітарного інс-ту "Народна українська академія": зб. наук. праць. — Харків: Око. — 2000. — Т. 6. — С. 11.
3. Онопрієнко В.П. Система екологічної освіти в підготовці спеціалістів сільського господарства / В.П. Онопрієнко // Вісник Сумського національного аграрного університету: наук.-метод. журнал. — 2010. — № 4 (19). — С. 50.
4. Курило І.О. Соціально-економічна структура населення: еволюція, сучасність, трансформація. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2006. — С. 270—271.
5. Журба І.О. Особливості формування та використання трудового потенціалу в АПК / І.О. Журба, Б.О. Белов // Всеукраїнський науково-виробничий журнал "Інноваційна економіка". — 2012. — № 3. — С. 25—27.
6. Гончарук Н.Т. Кадри аграрного сектору економіки України: формування і розвиток / Н.Т. Гончарук, С. М. Серьогін. — Дніпропетровськ: Вид-во ДРІДУ, 2003. — 166 с.
7. Дмитриченко М.Ф. Вища освіта і болонський процес / М.Ф. Дмитриченко. — К.: Знання України, 2006. — 440 с.
8. Ельбрехт О. До питання реалій і перспектив сучасної освіти / О. Ельбрехт // Освіта і управління. — 2005. — № 2. — Т. 8. — С. 82—85.

References:

1. Andruschenko, V.P. (2005), *Rozdumy pro osvitu: statyi, narysy, interv'iu* [Reflections on education: articles, essays, interviews], Znannia Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
2. Astakhova, E.V. (2000), "Social functions of higher education: evolutionary processes at the turn of the century", *Vcheni zapysky Kharkivs'koho humanitarnoho inc-tu "Narodna ukrains'ka akademiia"*, vol. 6, pp. 11.
3. Onopriienko, V.P. (2010), "The system of ecological education in the training of agricultural specialists", *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu: nauk.-metod. zhurnal*, vol. (19), pp. 50.
4. Kurylo, I.O. (2006), *Sotsial'no-ekonomichna struktura naselennia: evoliutsiia, suchasnist', trasformatsii* [Socio-economic structure of the population: evolution, modernity, traversation], *In-t demohrafii ta sotsial'nykh doslidzhen' NANU*, Kyiv, Ukraine.
5. Zhurba, I.O. and Bielov, B.O. (2012), "Peculiarities of formation and use of labor potential in agroindustrial complex", *Vseukrains'kyj naukovy-vyrobnychyj zhurnal "Innovatsiina ekonomika"*, vol. 3, pp 25—27.
6. Honcharuk, N.T. and Ser'ohin, S.M. (2003), *Kadry ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy: formuvannia i rozvytok* [Shapes of the agrarian sector of Ukraine's economy: formation and development], *Vyd-vo DRIDU*, Dnipropetrovs'k, Ukraine.
7. Dmytrychenko, M.F. (2006), *Vyscha osvita i bolons'kyj protses* [Higher education and Bologna process], *Znannia Ukrainy*, Kyiv, Ukraine.
8. El'brekht, O. (2005), "To the question of the realities and prospects of modern education", *Osvita i upravlinnia*, vol. 2, no. 8, pp. 82—85.

Стаття надійшла до редакції 08.10.2018 р.